
JUSTÍCIA, BRUTÍCIA.
APROXIMACIÓ ALS REFRANYS MÍNIMS CATALANS I ROMANESOS¹

JOAN FONTANA i TOUS
joan_fontana@ub.edu
Universitat de Barcelona

Resum: Proposem la denominació *refranys mínims* per referir-nos a les estructures parèmiques amb sentit ple, formulades amb verb explícit o bé elidit, i amb el mínim nombre possible de components. En aquest article, presentem els *refranys mínims* espigolats en els principals reculls paremiològics de dues realitats romàniques ben diverses, el català i el romanès, tot analitzant-ne les estructures més recurrents. Clou l'estudi un *Apèndix* amb dos quadres que agrupen els 90 *refranys mínims* recollits (60 de catalans i 30 de romanesos). Aquest llistat pot resultar útil, en primer lloc, als paremiòlegs, com a corpus de treball, però també als filòlegs que s'interessin per les similituds i les diferències existents entre el català i el romanès.

Paraules clau: *refranys mínims*, paremiologia, català, romanès

Abstract: We propose the denomination *minimal proverb* to define a meaningful paremiological unit, formulated with either an explicit or elided verb and stated with the minimal number of components. The aim of this article is to present the *minimal proverbs* from the most important collections of popular sayings in Catalan and Romanian, two such different Romance languages. In addition, we analyse the most recurrent structures of the collected 90 *minimal proverbs* (60 from Catalan and 30 from Romanian) that we offer in the *Appendix* in two tables. This list can be useful, first of all, to paremiologists, as a corpus of work, and secondly to philologists interested in comparing Catalan and Romanian.

Keywords: *Minimal proverbs*, Paremiology, Catalan, Romanian

1. JUSTIFICACIÓ

Bo i revisant el gavadal de refranys representatius dels diversos territoris que conformen l'àmbit romànic, ens crida fortament l'atenció que només hi hagi dues llengües que disposin del que gosem anomenar «una veritable enciclopèdia paremiogràfica». Ens referim al català, amb la mai prou lloada *Paremiologia catalana comparada* (1992-1999) de Sebastià Farnés, en 8 volums, i al romanès, amb la també impagable obra de Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor* ['Els refranys dels romanesos'] (1895-1903), en 10 volums.

Per a gaudi dels paremiòlegs, tant Farnés com Zanne no només ofereixen variants de les diverses parèmies recollides, sinó que també malden per relacionar-les amb d'altres refranys equivalents en la mateixa llengua o en d'altres realitats lingüístiques (no solament romàniques). A tall d'exemple, Zanne (2004 [1900]: V, 41-42, núm. 11095) vincula el crematístic *Cu bani poate omul face [l]² orișice lucru îi place* ['Amb diners l'home pot fer [l] tot el que vulgui'] amb refranys³ en francès antic (*Amour fait moult [l] Mais argent fait tout*), en

---

¹ Agraïeix a Imara Argüelles Scotchmer, Maria-Reina Bastardas, José Enrique Gargallo, Víctor Pàmies i Xus Ugarte l'atenta lectura d'aquest article així com les seves sempre pertinents i gentils recomanacions.

² La barra inclinada entre claudàtors indica salt de línia en l'original.

³ Convé esmentar el bon hàbit de Zanne a l'hora de traduir literalment al romanès en nota a peu de pàgina tots els refranys que no pertanyen a aquesta llengua, tasca que ens n'enriqueix qui-sap-lo la consulta.

alemany (*Liebe kann Viel, Geld kann Alles*), en anglès (*Love does much, but money does more*), i, *last but not least*, en català: *Amor fa molt, [l'] Argent fa tot*; parèmia que espigolem a Farnés⁴ (1992: I, 488, núm. A1207), el qual remet a dos equivalents castellans: *Quien tiene argen* (sic) *tiene todo bien* i *Amor hace mucho, el dinero lo hace todo*.

Ens atrevirem, doncs, a afirmar que les maneres d'abordar els refranys continguts en aquestes dues joies paremiogràfiques són incomptables. En el nostre cas, ens ha servit d'inspiració l'enquesta digital *Els refranys més usuals de la llengua catalana* (vegeu l'article de Fontana / Gargallo / Pàmies / Ugarte 2017 i el blog <<http://www.refranysmesusuals.cat/>>), en què refranys ben extensos, com ara *Qui guisa dolç, guisa per a molts; qui guisa salat, guisa per al gat*, es combinen amb d'altres d'allò més concisos: *Sempre cols amarguen*. D'aquest darrer exemple ens encisa la inusitada capacitat del llenguatge per condensar el pòsit d'una saviesa popular i secular en un pessic d'elements. Així doncs, proposem la denominació de *refranys mínims* per designar la «unitat paremiològica amb sentit ple, formulada amb verb explícit o bé elidit, i que s'enuncia amb el mínim nombre possible de components»; nombre que no serà canònic per a totes les llengües, sinó que dependrà de criteris com ara el morfològic⁵, l'ortogràfic⁶ o el pragmàtic⁷. En aquesta línia, si considerem que un refrany no pot comptar amb un únic element perquè n'hi ha d'haver algun altre que el caracteritzi o bé que hi estableixi relacions de caracterització, conseqüència, etcètera, aleshores la manefleria que se'ns genera és esbrinar quants refranys de dos elements existeixen en els reculls⁸ catalans i romanesos.

2. REFRANYS MÍNIMS CATALANS

Del buidatge de fonts catalanes⁹ hem obtingut 60 refranys compostos per dos únics elements (paraules), que presentem per ordre alfabètic en el primer quadre de l'*Apèndix*. D'aquestes 60 parèmies, n'agruparem 44 segons els temes que ens hi han semblat més recurrents i que també disposarem alfabèticament: bellesa, gentilicis, justícia, matrimoni, mesos, natura, religió, topònims, valor d'allò escrit i visites.

2.1. TEMES

2.1.1. Bellesa

Els *refranys mínims* que aborden el tema de la *guapesa* es caracteritzen per criticar-ne la diligència (exemples 1 i 2) i, alhora, per lloar-ne la capacitat d'afavorir la riquesa (exemple 3):

(1) *Guapa, sabata* (Amades 1982³: 1175).

⁴ L'autor la transcriu sense salt de línia entre ambdós hemistiquis.

⁵ Tinguem en compte, per exemple, que el romanès, a diferència del català, disposa de l'article determinat enclític i, a més, ha conservat, entre d'altres, el cas genitiu del llatí. Aquests dos trets fan que un refrany com *Moartea lupului e sănătatea oilor* (Cuceu 2008: 191, núm. 3950) consti de cinc elements, mentre que la corresponent traducció catalana, *La mort del llop és la salut de les ovelles*, si existís com a refrany, en tindria deu.

⁶ Tot combinant el criteri ortogràfic amb el morfològic, en català afirmem: *T'has casat, t'has cagat* (Farnés 1993: II, 868, núm. C1779), que, amb sis elements, no es pot pas considerar un *refranys mínim*, mentre que l'equivalent asturià, sí, gràcies al lapidari: *¿Casástete? Cagástete* (Castañón 1962: 59). Vegeu també Fontana (2018: 67-68).

⁷ Observeu com en el dialogisme *D'on sou, cavaller? De la terra de ma muller* (Parés 1999²: 230, núm. 180) s'opta per l'ús del possessiu popular *ma* en lloc de *la meua*.

⁸ A part dels ja esmentats Farnés i Zanne, en català hem ampliat la cerca a Amades (1982³ [1951]) i Parés (1999²); pel que fa al romanès, també hem pouat de Muntean (1984), Hințescu (1985), Botezatu / Hâncu (2003³) i Cuceu (2008).

⁹ Vegeu la nota anterior.

(2) *Guapassa, javassa* (Amades 1982³: 1175; Parés 1999²: 217, núm. 1351).

(3) *Guapesa, riquesa* (Amades 1982³: 1175; Parés 1999²: 217, núm. 1361).

2.1.2. Gentilicis

Els dos exemples amb gentilici demostren que mig món se'n riu de l'altre mig, sobretot si l'objecte de la burla és el veí (no en va el segon es troba present en els tres reculls consultats):

(4) *Castellà, profà* (Farnés 1993: II, 881, núm. C1828).

(5) *Valencianet, traïdoret* (Amades 1982³: 1232; Farnés 1999: VIII, 616, núm. V42; Parés 1999²: 477, núm. 127).

2.1.3. Justícia

En l'espínós àmbit judicial, el refranyer mínim català mostra la confiança que mereixen els testimonis:

(6) *Testimonis, dimonis* (Amades 1982³: 1151; Parés 1999²: 419, núm. 1526).

De fet, un precepte legal llatí afirma *Testis unus, testis nullus* (Domingo *et alii* 2006²: 401, núm. 940); és a dir, que tenir un testimoni és com no tenir-ne cap i, segons sembla, es començaria a fer-ne cas a partir de dos, malgrat que, ben mirat, això tampoc no representa cap garantia. Pensem, si no, en el famós passatge bíblic (*Prophetia Danielis*, 13) en què els dos vells acusaren falsament Susanna d'adulteri perquè aquesta no havia cedit als seus precis libidinosos, fins al punt que els dos egregis testimonis s'haurien conhortat de veure-la morir si no hi hagués intervingut providencialment el profeta Daniel. Si amb els testimonis tenim mala peça al teler, la consideració de la justícia no és gaire més falaguera:

(7) *Justícia, brutícia*¹⁰ (Amades 1982³: 1135; Parés 1999²: 368, núm. 1298).

2.1.4. Matrimoni

A continuació, comprovarem, potser sense sorpresa, la consideració unívoca del matrimoni als *refranys mínims catalans*, la qual coincideix amb una parèmia que ja havíem esmentat (vegeu la nota 6) i que podria servir com a hiperònim d'aquest apartat; ens referim a l'asturià: *¿Casástete? Cagástete* (Castañón 1962: 59).

(8) *Casament, engegament* (Amades 1982³: 1109; Parés 1999²: 229, núm. 134).

(9) *Casat, caçat* (Amades 1982³: 1111; Parés 1999²: 230, núm. 160).

Aquest darrer ens en recorda un de galleg, també *mínim*: *Casáronte: cazáronte* (Ferro 1995: 381, núm. 6760); i un altre de castellà, que ja no és mínim, però manté el joc de paraules: *Quien dice casado, dice cazado* (Martínez Kleiser 1995 [1953]: 453, núm. 39.600).

(10) *Casat, penedit* (Amades 1982³: 1109; Parés 1999²: 230, núm. 163).

¹⁰ Compareu-lo amb l'immortal vers de Dante: *Le leggi son, ma chi pon mano ad esse?* (*Purgatorio*, XVI, v. 97); per al qual proposaríem una traducció pretesament paremiològica: *De lleis, n'hi ha, però qui hi posa mà?*

Igual com abans, podem relacionar la parèmia catalana amb equivalents en gallec i castellà: *Casado e arrepenido* (Ferro 1995: 377, núm. 6692) i *Casado y arrepenido* (Martínez Kleiser 1995 [1953]: 453, núm. 39.631).

2.1.5. Mesos

(11) *Març, marvelades* (Farnés 1996: V, 815, núm. M894).

(12) *Abril, abrireja* (Farnés 1992: I, 202, núm. A37).

Ambdós refranys mostren un segon element creat *ad hoc* a partir del mes¹¹: el substantiu *marvelada* (*bàpax*, per cert, només present en aquesta parèmia) i el verb *abrireja*, que subratllen el temps canviant i tempestuós típic d'aquests dos mesos. No endebades, segons el DCVB, *abrireja* significaria: «Fer temps tempestuós durant l'abril».

2.1.6. Natura

2.1.6.1. Fauna

(13) *Cavalls! Treballs* (Farnés 1993: II, 910, núm. C1972).

(14) *Cigonyes, poques-vergonyes* (sic) (Parés 1999²: 457, núm. 510).

(15) *Orenetes, amoretes* (Parés 1999²: 458, núm. 592).

En relació amb el darrer exemple, Parés apunta que «les orenetes arriben a la primavera, considerada l'estació de l'amor».

2.1.6.2. Flora

(16) *Carbassa, embarassa* (Amades 1982³: 1061).

Una parèmia que, com tantes d'altres, disposa de la corresponent antiparèmia (que ja no és *mínima*): *La carbassa no embarassa* (Farnés 1993: II, 699, núm. C1076).

(17) *Rabequet, poquet* (Farnés 1998: VII, 521, núm. R4).

Vet aquí un refrany que ens segueix donant carbassa, ja que el *rabequet* (DCVB: s. v.) és una «varietat de carbassa llargueruda i rogenca»¹². Finalment, apuntem un refrany d'allò més eufònic i tan deliciós com la planta que s'hi esmenta:

(18) *Sàlvia salva* (Amades 1982³: 1083; Parés 1999²: 300, núm. 1448).

2.1.6.3. Vents

Resulta curiós comprovar que els tres reculls catalans consultats inclouen dos refranys amb noms de vent, tot advertint-ne el perill:

(19) *Tramuntana, bergantana* (Amades 1982³: 948; Farnés 1999: VIII, 466, núm. T1107; Parés 1999²: 32, núm. 503).

¹¹ En un anterior treball, dedicat als *refranys mínims* gallecs, hi observem la presència d'algun mes en un 70,5%, és a dir, en 55 parèmies d'un total de 78 (vegeu Fontana 2017: 60).

¹² La font en localitza l'ús a l'Empordà i al Vallès.

En aquest cas, Parés aclareix que *bergantana* «vol dir que és dolenta, perjudicial».

(20) *Marinada, verinada* (Amades 1982³: 950; Farnés 1996: V, 874, núm. M1143; Parés 1999²: 53, núm. 1305).

2.1.7. Religió

Els cinc exemples relacionats amb l'àmbit religiós subratllen la confiança en Déu (exemples 22 i 23), la murrieria de certs estaments eclesiàstics (exemples 21 i 25) i la necessitat, i voluntat, d'alçar-se ben d'hora (exemple 24):

(21) *Confraria, pilleria* (Farnés 1994: III, 169, núm. C2802).

(22) *Déu ajudarà* (Farnés 1994: III, 529, núm. D360).

(23) *Déu proveirà* (Farnés 1994: III, 574, núm. D505).

(24) *Matines toquen* (Farnés 1997: VI, 4, núm. M1337).

(25) *Monesillo* ['escolanet', valencià meridional], *pillo* (Farnés 1997: VI, 221, núm. M2217).

2.1.8. Topònims

Dels 60 *refranys mínims* catalans, n'espigolem 14 amb presència de topònims; per tant, aquest àmbit esdevé el més ben representat del nostre corpus amb un 23,3% del total. D'altra banda, la majoria de refranys amb topònim, sempre al primer hemistiqui, se centra en algun tret específic (evidentment negatiu) de l'indret o, molt més sovint, dels habitants d'aquella contrada.

2.1.8.1. Amb rima

2.1.8.1.1. Consonant

(26) *Sils, llepafils* (Parés 1999²: 521, núm. 2103).

(27) *Tortosa, ventosa* (Farnés 1999: VIII, 438, núm. T966).

2.1.8.1.2. Assonant

(28) *Aleixar, naps* (Farnés 1992: I, 369, núm. A755).

2.1.8.2. Sense rima

(29) *Aguiró, matanotaris* (Amades 1982³: 1207).

(30) *Cervià, esquirols* (Farnés 1994: III, 40, núm. C2233).

(31) *Gandesa, Gandòfia* (Amades 1982³: 1212). Cfr. DCVB (s. v. *gandòfia*).

(32) *Passanant, carraus* (Farnés 1997: VI, 932, núm. P1058).

(33) *Poboleda, bufons* (Farnés 1998: VII, 264, núm. P2453).

(34) *Ripollet, pixacantons* (Parés 1999²: 518, núm. 1971).

(35) *Rocallaura*. – *Fumats* (Farnés 1998: VII, 694, núm. R792).

(36) *Vallclara, guineuetes* (Farnés 1999: VIII, 621, núm. V66). Cfr. DCVB (s. v. *guineueta*).

(37) *Verdú, coixos* (Farnés 1999: VIII, 728, núm. V536).

(38) *Vilosell, llops* (Farnés 1999: VIII, 851, núm. V1082).

(39) *Vinaixa, nyecos* (Farnés 1999: VIII, 852, núm. V1089). Cfr. DCVB (s. v. *nyeco*).

2.1.9. Valor d'allò escrit

És a dir, «quan hi ha documents que acrediten allò que s'afirma» (Parés 1999²: 439, núm. 1009).

(40) *Papers canten* (Farnés 1997: VI, 824, núm. P603).

(41) *Carta canta* (Farnés 1993: II, 751, núm. C1316).

(42) *Cartes canten* (Amades 1982³: 1170; Parés 1999²: 439, núm. 1009).

2.1.10. Visites

Hostes i visites resulten d'allò més mal considerats als dos exemples espigolats:

(43) *Hostes vingueren* (Farnés 1996: V, 232, núm. H881).

Escurçament del ben conegut *Hostes vingueren que de casa ens traqueren* (Parés 1999²: 259, núm. 218).

(44) *Visites, espies* (Amades 1982³: 1200; PARÉS, 1999²: 264, núm. 478).

2.2. ESTRUCTURA

Pel que fa a l'estructura dels *refranys mínims* catalans, hi ha una característica que crida especialment l'atenció: l'esforç per enllaçar ambdós hemistiquis, present en 34 exemples, és a dir, en un 57% del corpus de 60 parèmies. Aquest vincle s'estableix gràcies a la rima consonant, en 26 casos (com *Guapesa, riquesa*), a la rima assonant, que trobem en tres casos (com *Carta canta*), a derivacions *ad hoc* (en tres casos, com *Abril abrilja*) o a la paronomàsia (en dos exemples, com *Sàlvia salva*). N'oferim, a continuació, el corresponent llistat:

2.2.1. Rima consonant

(45)¹³ *Acabat, acabat* (Farnés 1992: I, 225, núm. A104; Parés 1999²: 566, núm. 1340).

(46) *Carbassa, embarassa* (Amades 1982³: 1061).

(47) *Casament, engegament* (Amades 1982³: 1109; Parés 1999²: 229, núm. 134).

(48) *Casat, caçat* (Amades 1982³: 1111; Parés 1999²: 230, núm. 160).

(49) *Castellà, profà* (Farnés 1993: II, 881, núm. C1828).

(50) *Cavalls! Treballs* (Farnés 1993: II, 910, núm. C1972).

(51) *Cigonyes, poques-vergonyes* (sic) (Parés 1999²: 457, núm. 510).

¹³ En aquest apartat (2.2. *Estructura*), en lloc de reiniciar la numeració dels exemples, preferim seguir-la linealment a fi de facilitar la localització de les parèmies, ja que alguns refranys figuren tant al capítol 2.1. (*Temes*) com al 2.2. (*Estructura*). És el cas, per exemple, de *Sàlvia salva*, exemple 18 (a 2.1. *Temes*) i 78 (a 2.2. *Estructura*).

- (52) *Confraria, pilleria* (Farnés 1994: III, 169, núm. C2802).
- (53) *Esquerrà, malavà* (Amades 1982³: 1178).
- (54) *Gelosia, degueria* (Amades 1982³: 1112).
- (55) *Guapassa, favassa* (Amades 1982³: 1175; Parés 1999²: 217, núm. 1351).
- (56) *Guapesa, riquesa* (Amades 1982³: 1175; Parés 1999²: 217, núm. 1361).
- (57) *Justícia, brutícia* (Amades 1982³: 1135; Parés 1999²: 368, núm. 1298).
- (58) *Marinada, verinada* (Amades 1982³: 950; Farnés 1996: V, 874, núm. M1143; Parés 1999²: 53, núm. 1305).
- (59) *Mesura dura* (Farnés 1997: VI, 93, núm. M1710).
- (60) *Monesillo, pilló* (Farnés 1997: VI, 221, núm. M2217).
- (61) *Orenetes, amoretes* (Parés 1999²: 458, núm. 592).
- (62) *Oros, moros* (Farnés 1997: VI, 627, núm. O493).
- (63) *Pagat, oblidat* (Farnés 1997: VI, 764, núm. P359).
- (64) *Rabequet, poquet* (Farnés 1998: VII, 521, núm. R4).
- (65) *Sils, llepafils* (Parés 1999²: 521, núm. 2103).
- (66) *Testimonis, dimonis* (Amades 1982³: 1151; Parés 1999²: 419, núm. 1526).
- (67) *Tortosa, ventosa* (Farnés 1999: VIII, 438, núm. T966).
- (68) *Tramuntana, bergantana* (Amades 1982³: 948; Farnés 1999: VIII, 466, núm. T1107; Parés 1999²: 32, núm. 503).
- (69) *Valencianet, traïdoret* (Amades 1982³: 1232; Farnés 1999: VIII, 616, núm. V42; Parés 1999²: 477, núm. 127).
- (70) *Visites, espies* (Amades 1982³: 1200; Parés 1999²: 264, núm. 478).

2.2.2. Rima assonant

- (71) *Aleixar, naps* (Farnés 1992: I, 369, núm. A755).
- (72) *Carta canta* (Farnés 1993: II, 751, núm. C1316).
- (73) *Cartes canten* (Amades 1982³: 1170; Parés 1999²: 439, núm. 1009).

2.2.3. Derivació *ad hoc*

- (74) *Abri! abrijeja* (Farnés 1992: I, 202, núm. A37).
- (75) *Bord, bordeja* (Farnés 1993: II, 307, núm. B1361).
- (76) *Mary, marcelades* (Farnés 1996: V, 815, núm. M894).

2.2.4. Paronomàsia

(77) *Gandesa, Gandòfia* (Amades 1982³: 1212).

(78) *Sàlvia salva* (Amades 1982³: 1083; Parés 1999²: 300, núm. 1448).

3. REFRANYS MÍNIMS ROMANESOS¹⁴

Quant als *refranys mínims* romanesos¹⁵ de dos components, hem estat capaços d'espigolar-ne 30¹⁶, la meitat exacta que en català.

3.1. ESTRUCTURA

3.1.1. Amb rima

Pel que fa a la seva formulació, la rima entre ambdós hemistiquis esdevé un recurs que només apareix en un 27% del corpus (en català, en canvi, es dona en més del 48%), és a dir, en vuit casos, divisibles en els tres models següents: «Nom comú + nom comú» (quatre exemples), «Gentilici + qualificatiu» (dos exemples) i «Nom propi + qualificatiu» (dos exemples).

3.1.1.1. Nom comú + nom comú

Vet aquí una formulació que coincideix amb l'estructura dels *refranys mínims* catalans presentats al punt 2.2.1. (exemples amb rima consonant) i, per a l'exemple 80, als del punt 2.2.2. (parèmies catalanes amb rima assonant).

(79) *Babă [/] Carabă* ['Vella [/] Remagrida'] (Zanne 2003 [1897]: II, 5, núm. 2715).

S'empra per a una anciana que, amb l'edat, s'ha tornat geperuda i escardalença.

(80) *Ciuma, fuga* ['(Contra) La pesta, la fugida'] (Zanne 2003 [1897]: II, 524, núm. 5064).

(81) *Dragoste, pavoste* ['Amor, malastre'] (Zanne 2004 [1900]: VIII, 728, núm. 15925).

(82) *Logofete, golofete* ['Majoral, pocatraça!'] (Zanne 2004 [1903]: X, 264, núm. 10213).

¹⁴ Les dimensions d'aquest article no ens permeten realitzar una classificació detallada dels temes més representatius en els *refranys mínims* romanesos. Apuntarem, això sí, que l'argument més recurrent és el crematístic (vegeu els exemples 89, 92, 93, 98, 102, 103 i 105), com palesa el curiós *Turcul plătește!* ['Paga el turc!'] (Botezatu / Hâncu 2003³: 138), del que Zanne (2004 [1901]: VI, 416, núm. 14358) ens explica l'origen: a la cort del voivoda Alexandru Ghica hi havia un jutge que sempre pesava figues durant els judicis. Un dia es va celebrar un plet entre un romanès i un turc, en què tots els jutges van estar d'acord que el romanès era culpable i havia de pagar una indemnització al turc. S'havia establert la formalitat que cada jutge proclamés en veu alta la sentència. Tots els jutges van anar dient que era el romanès qui havia de pagar fins que va arribar el torn del nostre bell dorment, que es va aixecar de sobte endormiscat i va exclamar decidit: *Turcul plătește!* ['Paga el turc!']. Arran d'aquesta anècdota, la frase va esdevenir cèlebre i es va començar a utilitzar per a quan paguen justos per pecadors.

¹⁵ En romanès, proposem la denominació *proverbe minime*.

¹⁶ Per a les fonts romaneses consultades, vegeu la nota 8. D'altra banda, el llistat alfabètic dels 30 *refranys mínims* el trobareu al segon quadre de l'Apèndix (5.2. Quadre dels *refranys mínims* romanesos).

3.1.1.2. Gentilici + qualificatiu

Aquest apartat ens recorda els refranys catalans *Castellà, profà* i *Valencianet, traïdoret* (vegeu el punt 2.1.2.). No en va, ambdós exemples fan mofa i befa, respectivament, dels alemanys i dels hongaresos.

(83) *Némf*, [/] *Cotoflént* ['Alemany, [/] *Sembrapatates*] (Zanne 2004 [1901]: VI, 228, núm. 13777).

Cotofleant seria una deturpació de l'alemany *Kartoffelpflanzer* ['sembrador de patates'].

(84) *Ungur* [/] *Bungur* ['Hongarès [/] Bocamoll] (Zanne 2004 [1901]: VI, 430, núm. 14411).

Sembla que *bungur* s'obtidria de la simplificació del sintagma *bun de gură* [literalment, 'bo de boca'].

3.1.1.3. Nom propi + qualificatiu

Ambdós refranys mostren un ús burlesc basat en la rima; en aquest mateix sentit, a casa nostra, no tots els Joans tenim necessàriament el cap gran, per bé que l'expressió humorística que se'ns adreça és la de *Joan de la carabassa gran*.

(85) *Ilie*, [/] *Saraiie* ['Ilie [/] Baclaua'] (Zanne 2004 [1901]: VI, 159, núm. 13550).

(86) *Stana* [/] *Coșofana* ['Stana [/] La garsa'] (Zanne 2004 [1901]: VI, 322, núm. 14085).

3.1.2. Subjecte articulat + verb

Llistem a continuació els 21 exemples (un 70% del total) que presenten la recurrent estructura, sempre sense rima, «Subjecte articulat + verb». Paga la pena recordar que, en romanès, l'article determinat és enclític, detall pas arbitrari que permet un refrany de dos components, com ara *Aparințele înșelă* (Zanne 2004 [1901]: VII, 738, núm. 17968), quan, en català, la parèmia equivalent presenta tres elements, *Les aparences enganyen* (Parés 1999²: 401, núm. 542).

(87) *Adevărul rănește*¹⁷ ['La veritat fa mal'] (Botezatu / Hâncu 2003³: 141).

(88) *Aparințele înșelă* ['Les aparences enganyen'] (Zanne 2004 [1901]: VII, 738, núm. 17968). Cfr. ex. 101.

(89) *Banul grăiesce* ['El diner parla'] (Zanne 2004 [1900]: V, 35, núm. 11090). Cfr. ex. 102.

(90) *Batjocura batjocorește* ['El riure fa riure'] (Muntean 1984: 51, núm. 1367).

Amb aquesta derivació *ad hoc* entre nom i verb (vegeu també els exemples 94, 96 i 107) s'apunta que qui només es riu dels altres es posa en evidència i la broma se li acaba girant en contra.

(91) *Bătrânețele tac* ['Les velleses callen'] (Botezatu / Hâncu 2003³: 236).

(92) *Căciula plătește* ['El barret paga'] (Muntean 1984: 62, núm. 1670).

¹⁷ Quan, en alguns casos, com el present, hem pouat el refrany de més d'una font, preferim esmentar aquí la versió més propera a l'actual normativa ortogràfica i citar-ne totes les versions a l'*Apèndix* (vegeu el quadre 5.2.).

Resposta que es dona quan no es té cap intenció de pagar.

(93) *Chizășul plătesce* ['El fiador paga'] (Zanne 2004 [1900]: V, 165, núm. 11520).

(94) *Căuful căufulesce* ['El burleta busca brega'] (Zanne 2004 [1901]: IX, 592, núm. 7796).

(95) *Clopotul alege* ['La campana jutja'] (Zanne 2004 [1901]: VI, 513, núm. 14690; Cuceu 2008: 98, núm. 1680).

Les riqueses només es coneixen després de la mort (vegeu també els exemples 104 i 106).

(96) *Golescu golesce* ['Golescu (tot ho) arramba'] (Zanne 2004 [1901]: VI, 130, núm. 13474).

Golescu fou un boiar, conegut pel seu afany saquejador, que visqué durant el regnat de Caragea (1812-1818).

(97) *Hârtia suge* ['El paper (tot ho) xucla'] (Zanne 2004 [1900]: V, 325, núm. 12006).

(98) *Jidanul plătesce* ['El jueu paga'] (Zanne 2004 [1901]: VI, 177, núm. 13606). Cfr. ex. 105.

(99) *Mórtea împacă* ['La mort (tot ho) ajusta'] (Zanne 2003 [1897]: II, 625, núm. 5505).

(100) *Omul greșesce* ['L'home s'equivoca'] (Zanne 2003 [1897]: II, 375, núm. 4355).

(101) *Părerea înșelă* ['L'aparença enganya'] (Zanne 2004 [1901]: VII, 320, núm. 16319). Cfr. ex. 88.

(102) *Punga vorbește* ['La bossa parla'] (Cuceu 2008: 263, núm. 5805). Cfr. ex. 89.

(103) *Scumpul pierde* ['L'avar hi perd'] (Hințescu 1985: 145, núm. 2555).

(104) *Sfârșitul alege* ['El final jutja'] (Zanne 2004 [1901]: VII, 858, núm. 18812; Hințescu 1985: 147, núm. 2594).

(105) *Turcul plătește*¹⁸ ['Paga el turc!'] (Botezatu / Hâncu 2003³: 138). Cfr. ex. 98.

(106) *Urma alege* ['El resultat jutja'] (Zanne 2004 [1901]: VII, 871, núm. 18900; Cuceu 2008: 330, núm. 7416).

(107) *Vremea vremesce* ['El temps s'escola'] (Zanne 2004 [1901]: IX, 431, núm. 6870).

3.1.3. Altres

L'apartat testimonial d'*Altres* completa la trentena de *refranys mínims* romanesos amb l'única parèmia del corpus que no presenta ni rima (vegeu 3.1.1.) ni l'estructura «Subjecte articulat + verb» (vegeu 3.1.2.):

(108) *Muñerea, moleciune* ['La dona, mol·licie'] (Zanne 2004 [1900]: VIII, 361, núm. 7552).

4. CONCLUSIONS

La comparació entre *refranys mínims* catalans i romanesos posa en relleu un fet curiós: malgrat l'ús de l'article enclític en romanès, circumstància que hauria d'afavorir aquest tipus de parèmies, en català n'hem espigolat el doble que en romanès (60 a 30). D'altra banda, a l'hora d'enllaçar ambdós hemistiquis, el recurs de la rima, la paronomàsia o les derivacions

¹⁸ Vegeu l'anècdota recollida a la nota 14.

ad hoc resulta fonamental en català (57%), mentre que, en romanès, hi destaca la construcció, sempre sense rima, «Subjecte articulat + verb» (70%). Quant als temes, tampoc no s'hi produeixen grans coincidències (si n'exceptuem els gentilicis): el lloc dels topònims del català, en romanès, el pren la preocupació crematística (ambdós temes, presents en un 23,3%). En resum, doncs, es tracta de dues realitats que, tant estructuralment com temàtica, opten per formulacions i arguments dissemblants.

5. APÈNDIX

En els següents dos quadres agrupem els 90 refranys mínims comentats, o al·ludits, en les pàgines precedents: en el primer (5.1.), s'hi presenten els 60 que pertanyen al català, i, en el segon (5.2.), els 30 corresponents al romanès. Quan les parèmies han aparegut com a exemple en el cos de l'article, n'indiquem la referència a la columna de la dreta («Cfr. exemple»); en el cas dels refranys catalans, pot ser que un mateix exemple aparegui dues vegades, tant en el punt *Temes* (2.1.) com en el d'*Estructura* (2.2.). Finalment, com apuntàvem en la nota 17, els refranys romanesos s'ofereixen en totes les variants pouades de les diverses fonts bibliogràfiques consultades, i s'acompanyen sempre de traducció catalana.

5.1. QUADRE DELS REFRANYS MÍNIMS CATALANS

Núm.	Refrany mínim català	Cfr. exemple
1	<i>Abril, abrilaja</i> (Farnés 1992: I, 202, núm. A37)	12 i 74
2	<i>Acabat, acabat</i> ¹⁹ (Farnés 1992: I, 225, núm. A104; Parés 1999 ² : 566, núm. 1340)	45
3	<i>Aguiró, matanotaris</i> (Amades 1982 ³ : 1207)	29
4	<i>Aleixar, naps</i> (Farnés 1992: I, 369, núm. A755)	28 i 71
5	<i>Apotecari manigueta</i> (Farnés 1992: I, 634, núm. A1844)	
6	<i>Bord, bordeja</i> (Farnés 1993: II, 307, núm. B1361)	75
7	<i>Carbassa, embarassa</i> (Amades 1982 ³ : 1061)	16 i 46
8	<i>Carta canta</i> (Farnés 1993: II, 751, núm. C1316)	41 i 72
9	<i>Cartes canten</i> ²⁰ (Amades 1982 ³ : 1170; Parés 1999 ² : 439, núm. 1009)	42 i 73
10	<i>Casament, engegament</i> (Amades 1982 ³ : 1109; Parés 1999 ² : 229, núm. 134)	8 i 47
11	<i>Casat, caçat</i> (Amades 1982 ³ : 1111; Parés 1999 ² : 230, núm. 160)	9 i 48

¹⁹ Segons Parés: «Quan finalment una cosa està del tot resolta».

²⁰ Parés apunta: «Es diu quan hi ha documents que acrediten allò que s'afirma».

12	<i>Casat, penedit</i> (Amades, 1982 ³ : 1109; Parés 1999 ² : 230, núm. 163)	10
13	<i>Castellà, profà</i> (Farnés 1993: II, 881, núm. C1828)	4 i 49
14	<i>Cavalls! Treballs</i> (Farnés 1993: II, 910, núm. C1972)	13 i 50
15	<i>Cavar aplana</i> (Amades 1982 ³ : 1041; Parés 1999 ² : 372, núm. 1528)	
16	<i>Cervià, esquirols</i> (Farnés 1994: III, 40, núm. C2233)	30
17	<i>Cigonyes, poques-vergonyes (sic)</i> (Parés 1999 ² : 457, núm. 510)	14 i 51
18	<i>Confraria, pilleria</i> (Farnés 1994: III, 169, núm. C2802)	21 i 52
19	<i>Costum venç</i> (Amades 1982 ³ : 1135; Parés 1999 ² : 393, núm. 131)	
20	<i>Déu ajudarà</i> (Farnés 1994: III, 529, núm. D360)	22
21	<i>Déu proveirà</i> (Farnés 1994: III, 574, núm. D505)	23
22	<i>Esquerrà, malavà</i> (Amades 1982 ³ : 1178)	53
23	<i>Gandesa, Gandòfia</i> (Amades 1982 ³ : 1212)	31 i 77
24	<i>Gelosia, degueria</i> (Amades 1982 ³ : 1112)	54
25	<i>Guapa, sabata</i> (Amades 1982 ³ : 1175)	1
26	<i>Guapassa, favassa</i> (Amades 1982 ³ : 1175; Parés 1999 ² : 217, núm. 1351)	2 i 55
27	<i>Guapesa, riquesa</i> (Amades 1982 ³ : 1175; Parés 1999 ² : 217, núm. 1361)	3 i 56
28	<i>Hostes vingueren</i> (Farnés 1996: V, 232, núm. H881)	43
29	<i>Justícia, brutícia</i> (Amades 1982 ³ : 1135; Parés 1999 ² : 368, núm. 1298)	7 i 57
30	<i>Mai massa</i> (Farnés 1996: V, 899, núm. M1263)	
31	<i>Mai menys</i> (Farnés 1997: VI, 65, núm. M1585)	
32	<i>Març, marcelades</i> (Farnés 1996: V, 815, núm. M894)	11 i 76
33	<i>Marinada, verinada</i> (Amades 1982 ³ : 950; Farnés 1996: V, 874, núm. M1143; Parés 1999 ² : 53, núm. 1305)	20 i 58
34	<i>Matines toquen</i> (Farnés 1997: VI, 4, núm. M1337)	24

35	<i>Mesura dura</i> ²¹ (Farnés 1997: VI, 93, núm. M1710)	59
36	<i>Monesillo, pillo</i> (Farnés 1997: VI, 221, núm. M2217)	25 i 60
37	<i>Noblesa obliga</i> (Farnés 1997: VI, 450, núm. N385)	
38	<i>Orenetes, amoretes</i> (Parés 1999 ² : 458, núm. 592)	15 i 61
39	<i>Oros, moros</i> (Farnés 1997: VI, 627, núm. O493)	62
40	<i>Pagat, oblidat</i> (Farnés 1997: VI, 764, núm. P359)	63
41	<i>Papers canten</i> (Farnés 1997: VI, 824, núm. P603)	40
42	<i>Passanant, carraus</i> (Farnés 1997: VI, 932, núm. P1058)	32
43	<i>Píndoles amarguen</i> (Farnés 1998: VII, 199, núm. P2152)	
44	<i>Poboleda, bufons</i> (Farnés 1998: VII, 264, núm. P2453)	33
45	<i>Rabequet, poquet</i> (Farnés 1998: VII, 521, núm. R4)	17 i 64
46	<i>Ripollet, picacantons</i> (Parés 1999 ² : 518, núm. 1971)	34
47	<i>Rocallaura. – Fumats</i> (Farnés 1998: VII, 694, núm. R792)	35
48	<i>Sàbria salva</i> (Amades 1982 ³ : 1083; Parés 1999 ² : 300, núm. 1448)	18 i 78
49	<i>Sils, llepafils</i> (Parés 1999 ² : 521, núm. 2103)	26 i 65
50	<i>Testimonis, dimonis</i> (Amades 1982 ³ : 1151; Parés 1999 ² : 419, núm. 1526)	6 i 66
51	<i>Tortosa, ventosa</i> (Farnés 1999: VIII, 438, núm. T966)	27 i 67
52	<i>Tot ajuda</i> (Farnés 1999: VIII, 446, núm. T998)	
53	<i>Tot cansa</i> (Farnés 1993: II, 604, núm. C669; 1999: VIII, 446, núm. T1000)	
54	<i>Tramuntana, bergantana</i> ²² (Amades 1982 ³ : 948; Farnés 1999: VIII, 466, núm. T1107; Parés 1999 ² : 32, núm. 503)	19 i 68
55	<i>Valencianet, traïdoret</i> (Amades 1982 ³ : 1232; Farnés 1999: VIII, 616, núm. V42; Parés 1999 ² : 477, núm. 127)	5 i 69
56	<i>Vallclara, guinenetes</i> (Farnés 1999: VIII, 621, núm. V66)	36

²¹ Farnés hi afegeix el següent repicó: *a pesar de la fortuna*.

²² Parés aclareix: «Vol dir que és dolenta, perjudicial».

57	<i>Verdú, coixos</i> (Farnés 1999: VIII, 728, núm. V536)	37
58	<i>Vilosell, llops</i> (Farnés 1999: VIII, 851, núm. V1082)	38
59	<i>Vinaixa, nyecos</i> (Farnés 1999: VIII, 852, núm. V1089)	39
60	<i>Visites, espies</i> (Amades 1982 ³ : 1200; Parés 1999 ² : 264, núm. 478)	44 i 70

5.2. QUADRE DELS REFRANYS MÍNIMS ROMANESOS

Núm.	Refrany mínim romanès	Traducció	Cfr. exemple
1	<i>Adevărul rănește</i> (Botezatu / Hâncu 2003 ³ : 141) <i>Adevărul rănesce</i> (Zanne 2004 [1901]: VII, 484, núm. 16966)	[‘La veritat fa mal’]	87
2	<i>Aparințele înșelă</i> (Zanne 2004 [1901]: VII, 738, núm. 17968)	[‘Les aparences enganyen’]	88
3	<i>Babă [/] Carabă</i> (Zanne 2003 [1897]: II, 5, núm. 2715)	[‘Vella [/] Remagrida’]	79
4	<i>Banul grătesce</i> (Zanne 2004 [1900]: V, 35, núm. 11090)	[‘El diner parla’]	89
5	<i>Batjocura batjocorește</i> (Muntean 1984: 51, núm. 1367) <i>Batjocora batjocoresce</i> (Zanne 2004 [1901]: VII, 605, núm. 17431)	[‘El riure fa riure’]	90
6	<i>Bătrâneșele tac</i> (Botezatu / Hâncu 2003 ³ : 236)	[‘Les velleses callen’]	91
7	<i>Căciula plătește</i> (Muntean 1984: 62, núm. 1670) <i>Căciula plătesce</i> (Zanne 2004 [1899]: III, 40, núm. 6649)	[‘El barret paga’]	92
8	<i>Chizășul plătesce</i> (Zanne 2004 [1900]: V, 165, núm. 11520)	[‘El fiador paga’]	93
9	<i>Cinșul cînșulesce</i> (Zanne 2004 [1901]: IX, 592, núm. 7796)	[‘El burleta busca brega’]	94
10	<i>Ciuma, fuga</i> (Zanne 2003 [1897]: II, 524, núm. 5064)	[‘(Contra) La pesta, la fugida’]	80
11	<i>Clopotul alege</i> (Zanne 2004 [1901]: VI, 513, núm. 14690; Cuceu 2008: 98, núm. 1680)	[‘La campana jutja’]	95
12	<i>Dragoste, pacoste</i> (Zanne 2004 [1900]: VIII, 728, núm. 15925)	[‘Amor, malastre’]	81

13	<i>Golescu golesce</i> (Zanne 2004 [1901]: VI, 130, núm. 13474)	['Golescu (tot ho) arramba']	96
14	<i>Hîrtia suge</i> (Hințescu 1985: 91, núm. 1291) <i>Hârtia suge</i> (Zanne 2004 [1900]: V, 325, núm. 12006)	['El paper (tot ho) xucla']	97
15	<i>Ilie, [/] Sarailie</i> (Zanne 2004 [1901]: VI, 159, núm. 13550)	['Ilie, [/] Baclaua']	85
16	<i>Jidanul plătesce</i> (Zanne 2004 [1901]: VI, 177, núm. 13606)	['El jueu paga']	98
17	<i>Logofoțe, golofoțe!</i> (Zanne 2004 [1903]: X, 264, núm. 10213)	['Majoral, pocatraça!']	82
18	<i>Mórtea împacă</i> (Zanne 2003 [1897]: II, 625, núm. 5505)	['La mort (tot ho) ajusta']	99
19	<i>Muițerea, molecune</i> (Zanne 2004 [1900]: VIII, 361, núm. 7552)	['La dona, mol·lície']	108
20	<i>Ném, [/] Cotoflént</i> (Zanne 2004 [1901]: VI, 228, núm. 13777)	['Alemany, [/] Sembrapatates <i>Sembrapatates</i> ']	83
21	<i>Omul greșesc</i> (Zanne 2003 [1897]: II, 375, núm. 4355)	['L'home s'equivoca']	100
22	<i>Părerea înșelă</i> (Zanne 2004 [1901]: VII, 320, núm. 16319)	['L'aparença enganya']	101
23	<i>Punga vorbește</i> (Cuceu 2008: 263, núm. 5805) <i>Punga vorbesce</i> (Zanne 2004 [1900]: V, 519, núm. 12597)	['La bossa parla']	102
24	<i>Scumpul pierde</i> (Hințescu 1985: 145, núm. 2555) <i>Scumpul perde</i> (Zanne 2004 [1901]: VII, 713, núm. 17856)	['L'avar hi perd']	103
25	<i>Sfârșitul alege</i> (Zanne 2004 [1901]: VII, 858, núm. 18812; Hințescu 1985: 147, núm. 2594)	['El final jutja']	104
26	<i>Stana [/] Coșofana</i> (Zanne 2004 [1901]: VI, 322, núm. 14085)	['Stana [/] La garsa']	86
27	<i>Turcul plătește!</i> (Botezatu / Hâncu 2003 ³ : 138) <i>Turcul plătesce</i> (Zanne 2004 [1901]: VI, 416, núm. 14358)	['Paga el turc!']	105
28	<i>Ungur [/] Bungur</i> (Zanne 2004 [1901]: VI, 430, núm. 14411)	['Hongarès [/] Bocamoll']	84

29	<i>Urma alege</i> (Zanne 2004 [1901]: VII, 871, núm. 18900; Cuceu 2008: 330, núm. 7416)	['El resultat jutja']	106
30	<i>Vremea vremuesce</i> (Zanne 2004 [1901]: IX, 431, núm. 6870)	['El temps s'escola']	107

JOAN FONTANA I TOUS
joan_fontana@ub.edu
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

- Amades, J. (1982³ [1a ed. 1951]) *Folklore de Catalunya. Cançoner*, Barcelona, Editorial Selecta.
- Botezatu, G. / Hâncu, A. (2003³) *Dicționar de proverbe și zicători românești*, București / Chișinău, Litera Internațional.
- Castañón, L. (1962) *Refranero asturiano*, Oviedo, Diputación de Oviedo.
- Cuceu, I. (2008) *Dicționarul proverbelor românești*, București / Chișinău, Litera Internațional.
- DCVB = Alcover, A. / Moll, F. de B. (1930-1962) *Diccionari català-valencià-balear*, Palma, Editorial Moll [10 vol.]. Consultable en línia: <<http://dcvb.iecat.net/>>.
- Domingo, R. / Ortega, J. / Rodríguez-Antolín, B. / Zambrana, N. (2006²) *Principios de derecho global: 1000 reglas, principios y aforismos jurídicos comentados*, Barcelona, Aranzadi.
- Farnés, S. (1992-1999) *Paremiologia catalana comparada*, Barcelona, Columna [8 vol.].
- Ferro Ruibal, X. (1995) *Refraneiro galego básico*, Vigo, Galaxia.
- Fontana, J. (2017) «*Marzo, iguarzo*. Achega aos refráns mínimos galegos», *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 19, pp. 47-70.
- Fontana, J. (2018) «*Quen guarda, faya*. Aproximación a los refranes mínimos asturianos», *Archivum* 68, pp. 61-91.
- Fontana, J. / Gargallo, J. E. / Pàmies, V. / Ugarte, X. (2017) «*A refranys em convides!* Gènesi, desenvolupament i primers resultats de l'enquesta digital *Els refranys més usuals de la llengua catalana*», dins Pérez, M. / Roca, R. ed. *Actes del Dissetè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Universitat de València, 7-10 de juliol de 2015, pp. 633-645.
- <https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000251/00000001.pdf>>.
- Hințescu, I. C. (1985) *Proverbele românilor*, Timișoara, Editura Facla.
- Martínez Kleiser, L. (1995 [1a ed. 1953]) *Refranero general ideológico*, Madrid, Librería y Casa Editorial Hernando, S.A.
- Muntean, G. (1984) *Proverbe românești*, București, Editura Minerva.
- Parés, A. (1999²) *Tots els refranys catalans*, Barcelona, Edicions 62.
- Zanne, I. A. (2003-2004 [1a ed. 1895-1903]) *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, București, Editura Librăriei Socecu & Comp [10 vol.].

**EL NOM DE LA LLENGUA I LA IDENTITAT NACIONAL
A BANDA I BANDA DE LA FRONTERA ADMINISTRATIVA.
ALGUNES CONCLUSIONS A LA FRANJA**

ANNABEL GRÀCIA I DAMAS
annabel.gracia@udg.cat
Universitat de Girona

Resum: La no coincidència de les fronteres administratives i les lingüístiques determina com els parlants perceben la llengua i l'adscripció de la seua variant dialectal al model lingüístic de referència. Els territoris més perifèrics esdevenen així els més exposats a patir els riscos que pot suposar la dificultat de la continuïtat lingüística. Investigadors del GHLLN de l'ILCC de la UdG¹ treballen amb els resultats obtinguts en projectes de recerca desenvolupats en territoris de la frontera administrativa de Catalunya. A la Franja en particular es constata com les formes de vida i les relacions polítiques, socials, econòmiques i culturals contribueixen a construir una determinada visió dels parlants respecte de la seua pròpia llengua: el català. Una visió que es fa palesa a través de l'etiqueta amb què anomenen la llengua i que no sempre és congruent amb la identitat nacional a què l'associen. Lluny d'argumentacions subjectives per part dels mateixos *franjàlegs*, en aquesta ocasió pretenem aportar una interpretació empírica, basada en nous procediments d'estudi aplicats a quatre localitats pròximes entre si situades a banda i banda de la frontera administrativa occidental de Catalunya.

Paraules clau: nom de la llengua, identitat nacional, frontera administrativa, Franja

Abstract: The non-coincidence of the administrative and linguistic frontiers determines how speakers perceive the language and the assignment of its dialectal variant to the linguistic model of reference. The most peripheral territories are thus the ones most exposed to the risks that can be posed by the difficulty of the linguistic continuity. Researchers of the GHLL of the ILCC from the UdG work with the results obtained in research projects developed in territories of the administrative frontier of Catalonia. In the west boundary, in particular, we find how forms of life and political, social, economic and cultural relationships contribute to building a certain vision of the speakers regarding their own language: Catalan. This vision is evident through the label with which they call the language and which is not always consistent with the national identity they associate it with. Far from subjective reasonings on the part of these people, on this occasion, we intend to provide an empirical interpretation based on new study procedures applied to four neighboring villages located on both sides of the western administrative frontier of Catalonia.

Keywords: name of the language, national identity, administrative frontier, west boundary

FRONTERES, IDENTITAT I NOM DE LA LLENGUA

És sabut que sovint no hi ha coincidència entre les delimitacions polítiques i administratives i les lingüístiques en els territoris d'Europa. Les disfuncions entre fronteres polítiques i fronteres lingüístiques acostumen a comprometre els territoris més perifèrics

---

¹ Grup d'Història de la Llengua i Llengua Normativa de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.

respecte dels dominis lingüístics i dels polítics. En un temps en què les comunitats de parlants han pogut prendre consciència de la seua pertinença lingüística col·lectiva, com a part fonamental en la construcció de la seua identitat col·lectiva, aquest procés ha afectat la manera com els parlants perceben la llengua i l'adscripció de la seua variant dialectal al model lingüístic de referència. D'aquesta manera, allà on s'havia viscut amb normalitat la continuïtat lingüística es van començar a notar diferències en funció del nivell de penetració de la norma, que repercutien en els sentiments vinculats a la parla autòctona i a la llengua general. Tot plegat fa que els territoris més perifèrics o aïllats esdevinguin les zones més exposades a patir els riscos que pot suposar la dificultat de la continuïtat lingüística. Així, mentre que els *centres* resten immunes als problemes identitaris amb què conviuen els habitants de les fronteres lingüístiques, en les zones perifèriques i frontereres les percepcions identitàries acostumen a ser més complexes que no pas sembla (Gràcia i Sistac 2016) i sovint passen per la negació a usar el nom de la llengua.

Si partim de la concepció que una llengua no és res més que un sistema jeràrquic o escalar d'entitats lingüístiques –lectes, dialectes, estàndard– (Nadal 2016: 64-66), convindrem a determinar que la vitalitat d'una llengua es troba assegurada quan es compta amb tots els registres. El dialectes, entesos com les llengües locals sorgides d'uns determinats espais de relació, són uns més perifèrics que d'altres en funció de la distància a l'estàndard. Així, una persona de Lleida pot dir que parla català o lleidatà o fins i tot nord-occidental. Un individu de Fraga probablement dirà que parla fragatí. Però algú de Girona no dirà mai que parla gironí, sinó català. El nom de la llengua, doncs, no només es planteja en relació amb les Illes i del País Valencià, sinó que certament el terme *català* esdevé amfibològic i pot conduir a interpretar que hi ha uns catalans més catalans que d'altres (Fuster 1962).

Al llarg de la història no han estat poques les denominacions que ha rebut la nostra llengua. El glotònim *llemosí*, per exemple, va ser emprat pels valencians i els balears durant tres segles (s. XVI-XVIII). *Llemosí* havia substituït un *català-valencià-balear* deteriorat i mancat d'una dimensió nacional (Rafanell 1991).

Tots sabem que les qüestions de noms no acostumen a ser *simples* qüestions de mots. Qui no ha sentit mai allò de: *el nom també fa la cosa*? El nom de la nostra llengua no és pas l'únic conflictiu. Sense anar gaire lluny els designadors *bearnès*, *gascó* i *occità* també van provocar la seua pròpia guerra de noms (Javaloyès 2015). I moltes d'aquestes situacions generen un debat ideològic que persisteix sovint en forma de conflicte lingüístic. En territoris fronterers, a més, la situació s'agreuja ja que sovint el problema onomàstic no és res més que el reflex d'un d'identitari molt més pregon.

Del que no hi ha cap mena de dubte, però, és que totes les llengües tenen un nom. Totes. I aquest és un nom gentilici, que vincula la parla a un territori, que pot ser el real de la llengua, el nom d'origen o l'històric (Sorolla i Sistac 2013).

D'altra banda, el debat sobre la vinculació entre llengua i identitat ve de molt lluny. Ja per a Dante al s. XIV la llengua tenia significació social, si bé les seues reflexions teòriques no van tenir continuïtat fins al s. XIX, a pesar que a finals del XV les llengües d'Europa començaven a ésser reivindicades com a llengües nacionals. La voluntat dels historiadors dels darrers anys per fixar una data pel que fa al naixement dels estats-nació ha estat allò que realment ha destapat l'aparició dels nacionalismes i les llengües a què s'associen. És el cas del francès a França, per exemple, que amb la caiguda de l'Antic Règim s'imposa com a *llengua nacional* en detriment de la resta de llengües parlades al territori, com ara l'occità. La llengua esdevé així un element cohesionador de la nació. Però el cas català és lleugerament diferent de l'occità: abans de la incorporació a la monarquia francesa, els països d'oc mai no havien compartit un projecte polític únic, a diferència dels territoris catalanòfons. I això és bàsic quan es tracta de construir una identitat catalana (Nadal 2005).

De tota manera, fins i tot moltes de les nacions més ben cohesionades compten amb delimitacions administratives que no sempre coincideixen amb les fronteres identitàries, atès que «el sentiment o la consciència de pertinença a un grup no es pot cartografiar» (Sistac 2017).

LA FRANJA COM A ÀREA D'ESTUDI

La Franja de Ponent, o preferiblement la Franja, constitueix un territori particular i amb una personalitat forta, on poden divergir sensibilitats personals vers la llengua que parlen els seus habitants: el català (Sistac 2012; 2014). Les relacions humanes en aquesta zona no es produeixen pas de nord a sud sinó que més aviat presenten un caràcter transversal, a banda i banda de la frontera administrativa entre l'Aragó i Catalunya.

Diversos membres del Grup d'Història de la Llengua i Llengua Normativa de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona estudiem municipis molt propers d'aquesta àrea (la distància mitjana entre ells és d'11 km), que tenen evidents fluxos de relacions però alhora compten amb una frontera que els separa². L'objectiu últim és esbrinar quins efectes té aquesta frontera. Prenem com a exemple dues parelles de poblacions: Albelda i Alfarràs, i Fraga i Seròs.

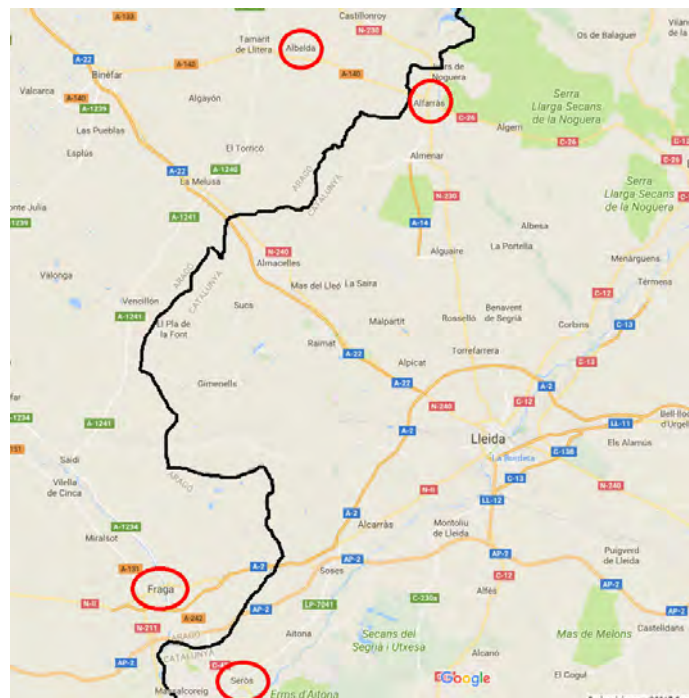

Figura 1: Mapa dels municipis estudiats³

Albelda, a la comarca de la Llitera, i Alfarràs, al Segrià, són dos municipis comunicats i estretament vinculats d'ençà de la construcció del Canal d'Aragó i Catalunya, que va dinamitzar en aquesta zona el sector econòmic de la fruita dolça, encara avui fonamental per a ambdues poblacions. Alfarràs (1.900 habitants), força més gran que Albelda (728), té

² La investigació en curs, «La llengua, entre la natura i la cultura», que té un precedent immediat en projectes anteriors i que es basa en el treball de camp a partir de qüestionaris oberts, tracta tres aspectes fonamentals: a) la representació social de la llengua; b) els sentiments vinculats a la llengua; c) els comportaments resultants d'aquests sentiments.

³ Imatge manipulada de Google Maps.

L'avantatge de ser al peu de la carretera que uneix Lleida amb la Vall d'Aran i, per tant, esdevé un lloc de pas per anar a la capital del Segrià (uns 30 km), cap on conflueixen també sovint els albeldencs per obtenir serveis de diversa mena.

Fraga, al Baix Cinca, és sens dubte la ciutat més important de la Franja (15.000 habitants) i sobretot des del darrer segle ha exercit com a pol d'atracció de moltes localitats aragoneses més o menys pròximes. La seua parella catalana és Seròs, al Segrià, molt més petita (1.900 habitants). Aquest binomi representa la zona més atípica de tota la frontera oest, si més no pel que fa a les formes de vida. Fraga constitueix avui un important centre del sector serveis, a banda del pes que hi segueix tenint l'agricultura, i és capaç de mantenir una certa dinàmica socioeconòmica pròpia, força autosuficient. Seròs, per la seua banda, basa l'economia en les activitats agrícoles i ramaderes, i ha pogut mantenir una certa estabilitat demogràfica en les darreres dècades. Malgrat aquestes inèrcies, la ciutat de Lleida exerceix els efectes de la seua capitalitat sobre tota aquesta zona, inclosa Fraga.

En relació amb la llengua parlada a la Franja, a ningú li hauran passat per alt les controvertides accions del govern aragonès a l'hora de batejar-la amb un nou nom per esquivar el terme *català*. En efecte, l'acrònim LAPAO (*Lengua Aragonesa Propia del Àrea Oriental*)⁴ no va estar exempt de polèmica i de rebuig per part dels mateixos parlants. LAPAO no podia arrelar de cap manera perquè no era un nom històric, com no ho va fer la designació de *bacavès* (balear-català-valencià) —o fins i tot *cabaronès* (incloent-hi el rossellonès)— per al conjunt de les terres catalanòfones. Tampoc els noms sorgits en aquesta zona a partir del s. XX, com *xapurrejat* o *xapurreau*, i les denominacions localistes que existeixen però que històricament són recents, no tenen cap mena d'arrelament (Sorolla i Sistac 2013).

L'origen d'aquestes etiquetes es vincula directament amb la identitat. I és que la qüestió identitària va fer córrer rius de tinta a finals del XIX. L'allau de publicacions de llibres i articles que justificaven la pertinença a l'Aragó dels habitants d'aquestes comarques va fer saltar l'alarma a Saragossa i de retruc a tot Espanya. La resposta no es va fer esperar: promoure l'ús del terme *xampurrejat* (o *xapurrejat* com en diuen ells, o fins i tot *chapurriau* en castellà); tot el que calgués per defugir la denominació *català* de la llengua que es parla a la Franja (Montclús 2014).

Per tot plegat, ens trobem davant d'un territori caracteritzat per una gran complexitat identitària fruit de la suma de dos factors: la qüestió lingüística i la proximitat amb Catalunya.

DESCRIPCIÓ DEL CORPUS I TEMA D'ESTUDI

La mostra del corpus⁵, extreta els anys 2016 i 2017, respon a criteris sociològics d'inclusió com són l'edat, el sexe, el nivell d'estudis i els espais de relació. Abans de començar partíem de dues premisses bàsiques: els informants havien de ser catalanoparlants i havien d'haver nascut i haver residit tota la vida al seu municipi.

Tenint en compte aquests requisits, vam obtenir una cinquantena de qüestionaris per municipi (201 en total). Així mateix, vam intentar aconseguir la màxima paritat possible entre homes i dones (91 homes i 110 dones) d'una franja d'edat compresa entre els 14 i els 90 anys i que comptessin amb diversos nivells formatius (primaris, secundaris i superiors).

Tot aquest corpus ens permet saber com es defineixen identitàriament els informants i quin nom donen a allò que parlen a partir de tres anàlisis: a) la mostra en el seu conjunt, b) la zona administrativa (catalana / no catalana) i c) les parelles de municipis.

⁴ Va ser aprovat el 9 de maig de 2013 a les Corts d'Aragó.

⁵ Cal deixar ben clar d'entrada que no es tracta d'una mostra representativa, sinó més aviat d'una mostra orientativa i qualitativa.